

Чумаченко Б. М.

МІЙ ДРУГ ЮРІЙ ПАВЛЕНКО. МОЛОДІ РОКИ (1974–1984)

Публікація знайомить з біографічними матеріалами для характеристики духовної особистості відомого київського вченого-гуманітарія Ю. В. Павленка, на основі особистих спогадів і вражень від багаторічного спілкування, дружби з ним. Вона охоплює ранній період життя Юрія Віталійовича (університетські роки та перші роки в інституті археології), коли відбувалося становлення і перші кроки творчої самореалізації вченого, в контексті культури, ідеології, філософських пошуків пізньорадянського періоду. У статті вказано на інтелектуальний та особистісний вплив Юрія Віталійовича на його численних друзів («коло Павленка») в ті роки, які стали свідками інтенсивних філософських пошуків «втраченого сенсу».

Ключові слова: пізньорадянська інтелігенція, дисидентство, філософські пошуки, проект «наука замість ідеології», виживання культури в умовах особистості, розбудова (виховання) автономної особистості, інтелектуальна свобода 70–80-х років, культурологія, гуманітарія пізньорадянської доби.

Я познайомився з Юрієм Віталійовичем Павленком у далекому вже 1974 році, коли нам обом, студентам-першокурсникам філософського факультету Київського університету, не виповнилося ще і 18 років. Ми стали близькими друзями, наша взаємна довіра протягом багатьох років виключала будь-які секрети між нами – у розмовах між собою ми відверто ділилися думками про Маркса і Леніна, Сталіна і Брежнєва, Сахарова і Солженіцина, про радянську систему і офіційну ідеологію, про Ніцше і Фрейда, східну і західну філософію, про Схід і Захід (Америку) взагалі, про улюблених письменників і поетів, а також про університетських викладачів, їхні курси, про свої відносини із світом батьків і ровесників, про свої мрії та плани на майбутнє. Ми показували один одному свої перші проби пера, я читав його юнацькі вірші, щоденники, брав книги в його бібліотеці – заборонений у ті роки самвидав. Я мав можливість спостерігати розвиток його особистості, його духовні пошуки, емоції, смаки, звички і відчував колосальний вплив його внутрішнього «я» на власне самовизначення і на інтелектуальний розвиток інших молодих людей з «кола Павленка». Юрія Віталійовича вже тоді я сприймав як найближчого і найцікавішого київського інтелігента-сімдесятника з усіх тих, кого я знав особисто протягом життя, в чий свідомості відбилися всі духовні віяння пізньорадянської доби і було втілено неповторні філософські пошуки цілого покоління 1970-х, дуже емоційні, суб'єктивні (такі, що краще свідчать про суб'єкт, аніж

об'єкт), достатньо небезпечні й самотні. Це було зовсім не холодне, відсторонене мислення і спокійне обговорення вічних тем – цьому заважав і наш вік, і Юрин темперамент, і драматичний розподіл тодішніх учасників ідейних суперечок на ортодоксів і еретиків, що підвищувало градус полеміки. Цей першокурсник з відділення філософії так формулював для себе своє філософське покликання, свою майбутню роль в інтелектуальному житті брежнєвського суспільства – створити філософію дисидентства (звісно, філософію свободи), доповнити дисидентську субкультуру відповідною системою філософського світогляду або, як казали в ті часи, підвести під інакомислення теоретичну, філософську базу. З тим він і прийшов на філософський факультет. А ще були мрії про поезію, про письменництво, про історичний роман з історії раннього християнства – ціла програма, яка мала доповнити теоретичне життя вченого художніми враженнями людини мистецтва з її орієнтацією на культуру срібної доби, початок ХХ століття. Якби в ті роки запитали, з чим асоціюється для мене мій університетський друг Юра Павленко, я б не вагаючись ані секунди відповів – із дисидентством, йогою, культурологією. На останньому слід зупинитися детальніше. Сьогодні я бачу в особі Юрія Віталійовича ініціатора культурологічного проекту (як складової масштабнішого проекту пізньорадянської інтелігенції «наука замість ідеології»), винахідника культурологічної «ідеї», людину, що стоїть у витоків кафедри

культурології НаУКМА. Саме він один з перших гідно оцінив реальні можливості нового – культурологічного – повороту в пізньорадянській гуманітарії, побачив у культурології (а не у так званому «новому прочитанні Маркса») дієвий спосіб відродження всього гуманітарного знання в несприятливих умовах ідеологічного диктату. Дуже показова для молодого Павленка його рання, ще студентська «Апологія культурологічного розуму», написана у відповідь на мою запальну і не надто розумну «Критику культурологічного розуму».

Основи його світогляду, оцінки головних політичних та ідеологічних явищ, навіть філософські симпатії та антипатії сформувалися у нього рано, ще у школі. Юрій Віталійович був людиною раннього розвитку і значно випереджав в інтелектуальному плані своїх однолітків. Думаю, що цей доуніверситетський етап був у його житті достатньо драматичним, не таким безневинним, як, скажімо, у інтелігентних підлітків на благополучному Заході в ті роки, коли їхній протест набував характеру молодіжної моди, а читання філософської класики, починаючи від Шопенгауера і Ніцше, не вважалося підривною дією. Було моральне відкидання брежнєвської «системи», був розкол, була втрата радянської віри, на що мало хто міг тоді насмілитися. Правильніше сказати, що цей нетиповий київський школяр не стільки втратив віру в ідеологію радянського марксизму, скільки з самого початку відмовився її прийняти, обрати її для себе як істину в останній інстанції або хай навіть як робочу гіпотезу. З перших днів нашого знайомства я не помітив у Юрі жодних рис залишкової комсомольської наївності, не відчув ніякої влади над ним звичайних ілюзій і аксіом мислення Номо Sovieticus-a. Не марксист і навіть не сцієнтист – ось що вражало в Юрії Віталійовичі однокурсників, захоплених різноманітними цілком легальними «субкультурними» модами філософського факультету (діалектикою, філософськими питаннями природознавства, молодим Марксом тощо). Він залишався байдужим до філософських інтерпретацій сучасної фізики, до проблем співвідношення логіки, діалектики і теорії пізнання, до побудови системи категорій діамата, до суперечок між «онтологістами» та «гносеологістами». Сполучення логіки і фізики, тобто позитивізм як філософський напрям, пафос і «романтика» сучасної науки, ідол НТР залишилися чужими його свідомості, ніяк не збуджували цікавість, не гіпнотизували молодого Павленка. На відміну від шістдесятників, він не захоплюється, як вже було вказано, ідеєю «нового прочитання Маркса» і не шукає формули «соціалізму з людським обличчям». Від Солженіцина і

Достоевського він запозичив стійке неприйняття ідеї соціалізму, Кант і Шопенгауер створили альтернативу культу Гегеля, Платон подобався більше, аніж Арістотель. Основи свого світогляду, свою метафізику Юрій Віталійович шукав не в науці, а в тому, що можна назвати екзистенційним досвідом, особистою містикією, шляхом до трансцендентного через релігію, і у цьому він схожий на Володимира Соловйова в добу «базаровщини», панування сцієнтизму 1860-х років – один, проти течії. Любовний інтерес до релігії (особливо особистої, свободної, у формі пошуків Бога, орієнталізуючої) доповнювався у мого друга «апетитом до історії». Клію була музою дуже прихильною до Юрія Віталійовича в усі періоди його життя. На філософському факультеті прояви невігластва в галузі історії в 1970-ті роки не такі вже й рідкісні, суспільствознавець міг легко переплутати скасування рабства з поширенням римського громадянства на все вільне населення римських провінцій у 212 році, що, зрозуміло, не проходило повз уваги студента Павленка. Сумно, коли філософи, що розшукували в історичному процесі його глибинний зміст і сенс або ж «залізні закони», так мало були знайомі з фактами, які свого часу були відомі кожному гімназисту.

Світ його різноманітних і широких культурних зацікавлень був визначений ще у школі, і в університеті змінювався мало, цей соціальний «мікрокосм» не став для нього вихователем смаку і законодавцем моди – Юрій Віталійович сам був *arbiter elegantiarum* для багатьох університетських друзів. Мене вражало його абсолютна байдужість до західної рок-музики, яка в нашому поколінні викликала всезагальне захоплення і була майже релігією молоді. Замість Леннона, Маккартні і Міка Джеггера Юра слухав записи Висоцького, Галича, Окуджави, платівки Вертинського. Самоутвердження молоді йшло через спорт, іноді – через вуличні бійки, цінувалася фізична сила, слабкі і неспортивні гостро переживали через свою меншовартість («комплексували»), але Юру все це якось не обходило. (Однак вольовому началу відводилося значне місце в його самовихованні.) Вражало і те, що цей представник покоління НТР явно надавав перевагу лірикам, а не фізікам. Як молодий філософ-початківець Юра не відчував пієтету перед природознавством, не мав культу точних наук. Для мене в цьому було щось блюзнірче, адже не любити фізику означало не любити саму науку, і для сцієнтистів 1970-х філософія повинна бути перш за все філософією науки і науковою філософією. Такі курси, як «Філософські проблеми природознавства» або «Логіка наукового пізнання», для Павленка не були «свята святых» філо-

софського факультету, філософією *par excellence*. Шокувало відверте визнання Юри у симпатії до містики і теософії, особливо східної, індійської. Відкриття Індії як духовного та естетичного феномена, «ігрової» альтернативи радянської дійсності стало для Юрія Віталійовича засобом побудови власної автономної особистості. На курсі всі знали, що «Юра займається йогою». Такий духовний вибір мого друга зовсім не свідчив про його незнання історії західного раціоналізму, західного філософського мислення, про якусь відсталість. Навпаки, історію західної філософії він знав для радянського сімдесятника на 5 з плюсом. Але всупереч оточенню він вимовляв слова «релігія», «містика» з інтонаціями поваги, любовно, «по-доброму». Не можу без сумної посмішки згадати, як часто в його устах у ті роки звучала фраза «йога мені багато дала». Думаю, що він мав на увазі не містичні сеанси, не транс, не змінені стани свідомості і навіть не філософські прозріння, а свою психологічну перемогу над численними страхами радянського існування. Йога стала для Юри перш за все шляхом саморегуляції, катарсиса, точкою опори, а зовсім не якимось сучасним «здоровим способом життя» – на жаль. Відсутність страху, відкритість, демонстративність думок і поведінки можна віднести на рахунок цієї практики. Це було незвично тоді, у тоталітарному минулому, коли умови життя диктували граничну обережність і в суспільстві панували страх, недовіра, підозрливість. Я відчував у ньому обережність, але не знайшов і кріхти страху в його поведінці на факультеті. Він не боявся ані своїх думок, ані слів, тобто самого себе, він точно знав, що і де доречно, можна і треба говорити, коли і з ким тощо. (Контролювати розумом підсвідомість – таке вміння йшло мабуть від психоаналізу, але і «вправи йогоїв» теж вплинули на формування Юриного психотипу, самоконтроль, стиль відкритого спілкування.) Думаю, що Юра навчився перемагати страх або принаймні контролювати його ще до університету, як людина раннього розвитку і по серцю, по способу емоційного реагування на довколишній світ. Уже на стадії «ініціації» до філософського світу Київського університету Юра досягнув досить високого рівня самопізнання та пізнання реалій життя. Контраст між ним та іншими «шукачами щастя мудрості» полягав у тому, що він ясно уявляв собі, куди він іде, обираючи філософський факультет, що в нього не було хибних ідеалізацій, як у всіх нас, а навпаки – була тверезість і реалістичність в оцінках і уявленнях про радянську філософію та радянських філософів. Відповідно, у нього не було і типового переходу від ейфорії до розгубленості, дезорієнтації, страху при зіткненні з

реальностями університетської науки брежнєвської доби. Знати світ, людей і самого себе – такий засіб жити і виживати, долати страхи і труднощі, перемагати він обрав як життєву стратегію. Пізнавати, щоб знешкодити, притлумити страх, щоб стати, за словами Павленка на другому курсі, «стоїчним песимістом, а не панічним». Розуміння пізнання як звільнення від страху – найбільш філософська, як на мене, риса молодого Павленка, що робила з нього справжнього філософа, чесного з собою, філософа щирості. Звичайно, було б великою помилкою уявляти Юрія Віталійовича як людину без нервів, особливо в ті роки. Емоціонал він був ще більший, аніж інтелектуал-раціоналіст, його *humanitas* була складною, різноманітною, з польотами і падіннями, і формулювати її важко. Але вона завжди викликала до себе непереборну симпатію, супроводжувалася тоді постійним відчуттям свята спілкування з цією розумною, обізнаною, надзвичайно обдарованою людиною. Я шукав відповіді на питання: хто він, цей київський юнак-сімдесятник – експансивний, багатослівний, з неголлівудською кумедною зовнішністю, мало схожий на Мартіна Ідена чи Ероусміта, до того ж явно крамольник? Знайти літературний прототип було марною справою. Буржуазний інтелегент? Але звідки може взятися такий у Києві в 1974 році... Ідеаліст чи матеріаліст? З певністю не скажеш. Цинік? Скептик? Раціоналіст? Містик? Іронік? Та тут зібрані різні грані і відтінки грецького філософського ума – це водночас і високий Сократ, і низький Езоп, і хитромудрий Одісей, і ще – епатажний Діоген, аморальний Аристіпп і героїчний філософ-стоїк. Є пафос і гумор, є тверезість і натхнення, є поклоніння естетиці і викривання неправди естетства, є глузування над іншими («ехидство») і самоіронія. Не схожий на інших, хоча і не ідеальний герой – такий висновок здавався найбільш переконливим. І ще – ми будемо постійно, завжди не погоджуватися, сперечатися.

Рівню його читацької культури вже на першому курсі, обсягу прочитаного ним міг би позаздрити не один старшокурсник. Ознайомившись з автобіографіями деяких відомих пізньорадянських гуманітаріїв, таких як А. Я. Гуревич або Л. М. Баткін, я можу порівняти молодого Павленка саме з останнім – за широтою читацьких інтересів, в яких відображалось добре відома нам «туга за світовою культурою», бажання вийти за межі радянського культурного канону, радянського хронотопу взагалі. Можливості домашньої бібліотеки (всім пам'ятний павленківській Брокгауз!) і доступ до самвидаву наповнили читацький багаж інтелегентного киянина достатньою мірою, щоб відчувати себе не гіршим

за будь-якого ровесника з Москви і Ленінграда, за будь-якого гостя з «культурного Заходу» і багатьох високоосвічених представників старшого покоління киян. Мені було приємно порівнювати наші літературні Олімпи і знаходити в багатьох випадках збіг смаків і оцінок, наших симпатій до таких письменників і поетів, як Герцен, Фейхтвангер, Брюсов, Блок, Булгаков. Змагатися ж із Юрою в завоюванні книжкового світу мені було не під силу. В оволодінні світом культури, світом різноманіття гуманітарного знання він здобув багато блискучих перемог. Кого ще я міг зустріти на своєму життєвому шляху з таким ґрунтовним знанням історії, з таким яскравим імпресіоністичним сприйняттям картин минулого, з відчуттям його естетики...

Любов до історії Юрія Віталійовича була універсальною – в діапазоні від античної і церковної до історії партії (у версії неофіційній, «таємної історії» КПРС). У середовищі радянських філософів професійний інтерес до історії зустрічався не часто, незважаючи на те, що марксизм обрав собі філософське ім'я «історичного» матеріалізму. Опора на історизм тут була уявна, декларативна, радше йшлося про інтерес до загальних історіософських схем і теоретичних побудов, натомість конкретика історії, факти залишалися білою плямою на мапі знання спеціалістів з матеріалістичного розуміння історії. Розуміння історії без її знання. (Про схожу ситуацію повідомляє А. Я. Гуревич у своїх спогадах про власний досвід контактів із філософським середовищем 1960-х років.) Юра «бачив» і «переживав» (завдяки уяві й емоційному контакту з минулим) багато історичних епох – стародавній Схід, геродотівсько-плутархівську Грецію, светонієвсько-тацитівський Рим, раннє християнство, Великий Степ Л. Гумільова, середні віки Ф. Гізо, французьку революцію і наполеонівську епопею Тарле і Манфреда. Здавалося, що він легко міг уявити собі будь-який час і будь-якого історичного діяча, проникнутися духом і зрозуміти і освічені монархії, і доброчесні республіки, передати психологію Будди і Орігена, Робесп'єра і Дантона, Маркса і Герцена, Лермонтова, Бухаріна, Ніцше, не впадаючи при цьому в крайнощі «вульгарного соціологізму» і не надто зловживаючи психоаналізом (на жаль, в радянські часи, в 1970-ті без нього обійтися ніяк не можливо). Він постійно намагався зрозуміти психологічно, внутрішньо, на рівні мотивів і навіть підсвідомої мотивації хто є хто в театрі світової історії. Але зрозуміти – не означає вибачити, він часто висловлював нам це своє переконання, адже зрозуміти всіх без винятку учасників історичної драми є обов'язком філософа, але вибачити можливо лише тих, хто на це дійсно заслуговує.

Історизм світогляду Юрія Віталійовича, його «апетит до історії» був зумовлений імперативом філософського пізнання і самопізнання. Для багатьох інтелектуалів «цариця наук» стояла на висоті, недосяжній для скромної «науки пам'яті» і, як наслідок, втрачався зв'язок «мислення» і «пам'яті», логічного та історичного. Своєю поведінкою, своєю моделлю гуманітарного пізнання молодий Павленко демонстрував не зверхність жерця теоретичного, «чистого» мислення, а живий інтерес до множини історичних світів, в їхній принциповій іншості, вміння актуалізувати «неактуальне» (для профанів актуальним здається лише скороминуще сучасне), волю до подорожей у далеке, розуміння того, що і це далеке є законною частиною твого суб'єктивного світу. Завойовані ним (науково і крім того поетично) східні і західні історичні світи надзвичайно різноманітні, і це дало можливість Юрію Віталійовичу на ділі уникнути європоцентризму, використати порівняльно-історичний метод у вивченні світових цивілізацій, читати, розуміти і цінувати Шпенглера і Тойнбі вже в 1970–80-ті роки, тобто ще в часи повного і неподільного панування радянського істмату. Між іншим, обираючи філософську спеціалізацію поміж діаматом, істматом і науковим атеїзмом (четвертого, на жаль, було не дано), ми обидва пристали до істмату – я через нелюбов до категоріальної схоластики діалектичної логіки, а Юра тому, що звідти було ближче до історіософії у стилі Шпенглера, Тойнбі, Гумільова.

В усі ці роки свого життя, починаючи з університету, Юрій Віталійович багато і продуктивно працював за письмовим столом. Деякі тексти призначалися *urbi et orbi*, але було і друге письменницьке життя – під псевдонімом Павло Старчук, обраним на першому курсі, коли Юра написав свій перший філософський *opus* «Дволикий Янус» – цілком антирадянський за своїм трактуванням історії країни в ХХ столітті. В його поетичних творах було не менше «політики», так само як і в приватних листах. Як письменник Юра розійшовся з радянською владою не лише стилістично, коли викреслював із власного філософського словника терміни «діалектика», «прогресивний», «реакційний». Тут я не маю нагоди детально писати про його твори, дуже різнопланові хоча б за тематикою (від археології до метафізики і поезії), тут я просто хочу згадати людину, яка шукала і знаходила власні шляхи творчості і самореалізації в умовах, коли кожен *man of letters* міг знайти свого першого уважного читача і критика в особі офіцера КДБ. 1970-ті роки стали вельми невдалими і невеселими продовженням 1960-х з їхніми головними проєктами в суспільному житті інтелігенції в СРСР: «наука замість ідеології» та «виживання культу-

ри в умовах тоталітаризму». Успішність цих проектів була різною. Я думаю, що Юра більше ніж я був схильний вірити у здійснення проекту деідеологізації радянських studia humanitatis за всієї їхньої гріховності і вбогості, які він помічав як ніхто інший. Науково-гуманітарне середовище в той час було продовженням середовища партійно-ідеологічного, викладачі так званих суспільних наук перебували в лавах КПРС (Юрій Віталійович був одним з небагатьох, хто, роблячи свою наукову кар'єру, свідомо відмовився вступати в партію). У Юри були періоди повного розчарування в радянській філософії,

песимістичних діагнозів і прогнозів, і все ж майже утопічний проект «наука замість ідеології» став проектом його життя і професійної самореалізації у наступні, 1980-ті роки (другий проект, як мені здається, він переніс у сферу свого otium-a, на першому місці в якому була поезія). Сказати своє власне слово в науці в орвелловсько-маразматичні часи – таку можливість побачила для себе певна частина інтелігенції (happy few), продуктивність якої зрештою виявилася вищою, ніж гадалося. До неї належав і Юрій Віталійович, який подолав таким чином фрустрацію самотника.

B. Chumachenko

MY FRIEND Y. PAVLENKO. THE EARLY YEARS (1974–1984)

The article is intended to present some biographical material connected with unforgettable personality of the prominent Kievan scholar Y. Pavlenko (died in 2012) based on the personal impressions and reminiscences. It covers the period 1974–1984 when dramatic formation of young intellectual's views and spiritual type took place in the broad context of late soviet cultural life and ideological processes. The article stresses the strong influence of his personality on the circle of his friends – participators of the philosophical pursuits of 1970-ies.

Keywords: late-soviet intellectuals, dissident, philosophical searches, project “science instead of ideology”, the survival of culture, personality development, intellectual freedom 70–80-ies, cultural studies, humanities late-soviet day.

Матеріал надійшов 11.02.2013

УДК 904:929Павленко(477)«19»

Пустовалов С. Ж.

ПЕРША АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ Ю. В. ПАВЛЕНКА

Статтю присвячено одному з етапів життєвого шляху видатного українського вченого, доктора філософських наук Юрія Віталійовича Павленка.

Ключові слова: Ю. В. Павленко, відділ теорії та методики археології Інституту археології АН України, польова археологія.

Влітку 1979 року завідувач відділу теорії та методики археології Інституту археології АН України Володимир Федорович Генінг познайомив нас з новим співробітником Юрою Павленко (рис. 1), який прийшов до нашого відділу після закінчення філософського факультету Київського університету. Ми дізнались, що хлопець цікавиться А. Тойнбі, давньою історією і теорією

пізнання. Поїде він до експедиції Бориса Миколайовича Мозолєвського. В. Ф. Генінг висловив побажання, щоб я, як заступник Бориса Миколайовича, взяв шефство над ним в експедиції, тому що у польових умовах Юра буде вперше.

Через кілька днів ми відправилися із Борисом Миколайовичем Мозолєвським поїздом до міста Нікополя. Нас було шестеро, що їхали в експеди-